

IRENA SOCHA

Stan i potrzeby badań nad czasopiśmiennictwem dziecięcym i młodzieżowym do roku 1939

Część II: Badania nad periodykami okresu międzywojennego

Rozważania te są kontynuacją części pierwszej, poświęconej scharakteryzowaniu badań nad dziejami prasy dziecięcej i młodzieżowej do roku 1918, z którą ściśle się wiążą i do której będziemy się tutaj odwoływać. Sformułowane na końcu, wypływające z przeglądu, wnioski i postulaty badawcze odnosić się będą do całości problemu.

Ustalenia terminologiczne przyjęte w dotychczasowych publikacjach zostały sprecyzowane dla potrzeb tej pracy w części pierwszej. Przypomnijmy więc tylko, że przedmiotem rozważań jest "prasa dziecięca i młodzieżowa", czyli periodyki różnych typów przeznaczone dla młodzieży pozostającej w kręgu oddziaływania szkoły. Omówienie nie dotyczy badań nad prasą młodzieżową w sensie szerszym, czyli czasopism tworzonych w środowisku studenckim oraz periodyków różnych organizacji i związków politycznych, kulturalnych, skupiających głównie młodzież pozaszkolną. Obiektem przeglądu były prace naukowe i popularnonaukowe, sameistne treściowo, czyli w całości poświęcone prasie młodzieżowej, a także odrębne tematycznie rozdziały w książkach o szerszym zakresie. Nie brano pod uwagę wzmianek i fragmentów.

Dorobek badawczy odnoszący się do periodyków z lat 1918 - 1939 jest znacznie bogatszy niż poświęcony czasopiśmownictwu dziewiętnastowiecznym, lecz ma charakter w większym stopniu przyczynkarski i popularny, różna jest też jego wartość naukowa. O ile poprzednio dominowały nieliczne, lecz w miarę pełne monografie poszczególnych tytułów lub ich grup, zaś ogólny obraz czasopiśmiennictwa dziecięcego i młodzieżowego nie jest jeszcze w pełni znany - zwłaszcza gdy chodzi o jego regionalne i lokalne aspekty - to biorąc pod uwagę okres międzywojenny, sytuacja jest mniej więcej odwrotna. Istnieje kilka ogólnych zarysów rozwoju prasy młodzieżowej, szereg przyczynków odnoszących się do trzech przede wszystkim grup periodyków - szkolnych, harcerskich i do regionalnej prasy śląskiej oraz bardzo nieliczne głębsze analityczne opracowania poświęcone poszczególnym czasopismom lub wybranym problemom. Aby dokonać przeglądu, skupiono materiał w kilku grupach.

1. ZARYSY DZIEJÓW PRASY DLA DZIECI I MŁODZIEŻY

Ogólny przegląd głównych rodzajów i typów prasy dziecięcej i młodzieżowej w latach 1918 - 1939 dał - między innymi w celu uporządkowania terminologicznego i typologicznego oraz wysunięcia najważniejszych postulatów badawczych - Jerzy Jarowiecki¹. Autor zespolił zjawiska prasowe w trzech kategoriach: p r a s a d z i e c i ę c a (wewnątrz której dokonał dalszych podziałów ze względu na wiek adresatów i związane z nim fazy rozwojowe oraz zainteresowania specjalne), c z a s o p i s m a s z k o l n e i p r a s a m ł o d z i e z o w a, gdzie skupił periodyki wydawane bądź patronowane przez organizacje społeczne i polityczne młodzieży, zarówno obejmujące w większości młodzież szkolną (harcerstwo), jak i organy związków młodzieży robotniczej, wiciowej, komunistycznej itp. Dokonując przeglądu, autor

zwracał uwagę na typową dla danej grupy zawartość tematyczną i gatunkową, najciekawsze działy i rubryki, formę graficzną, najważniejsze tendencje rozwojowe, powołując się na liczne przykłady czasopism ogólnopolskich i regionalnych. Za najpilniejsze potrzeby badawcze uznał: stworzenie typologii wszystkich periodyków dla dzieci i młodzieży ze względu na poziom psychicznego i intelektualnego rozwoju czytelników i pod względem innych kryteriów formalno-wydawniczych (częstotliwość i długość okresu ukazywania się, zasięg wydawniczy mierzony wielkością nakładów, geografia wydawnicza) oraz - ponieważ nie jest znany pełny liczbowy stan tej prasy - pilne podjęcie prac dokumentacyjno-bibliograficznych.

Ogólny zarys ważniejszych zjawisk wchodzących w zakres prasy dziecięcej i młodzieżowej w okresie międzywojennym przedstawił Andrzej Paczkowski. Powołując się na statystyki GUS, podał dane liczbowe obejmujące łącznie czasopisma "dla dzieci i młodzieży", "wydawane przez młodzież" i "harcerskie" w latach 1926, 1930, 1935². Dane te są przytaczane w innych także opracowaniach, ponieważ jednak ich źródło nie precyzuje kryteriów wyodrębnienia tych kategorii, niewiele zatem mówią. Liczbę czasopism wydawanych przez różnego rodzaju organizacje społeczno-polityczne młodzieży autor szacuje na około 1000 tytułów. Ważne dla poznania specyfiki, określenia granic i funkcji zjawiska są spostrzeżenia autora, iż periodyki związkowo-organizacyjne miały niskie nakłady, niewielki zasięg i były przeznaczone przede wszystkim dla członków danej organizacji, a mimo wysokiego niekiedy poziomu nie oddziaływały one na poglądy najszerszych warstw młodzieży. Książka A. Paczkowskiego, choć tylko ogólnie charakteryzuje główne grupy czasopism dziecięcych i młodzieżowych, jest cenna dla badacza, gdyż umiejscawia je na tle ogólnego rozwoju prasy międzywojennej, uświadamia właściwe proporcje i problemy.

Popularne zarysy głównych tendencji rozwojowych czasopism dla dzieci i młodzieży w okresie międzywojennym skreślił Józef Zbigniew Białek, Joanna Papuzińska i Stanisław Aleksandrzak.

Ogólnoinformacyjne omówienie autorstwa J.Z. Białka, zawarte w kolejnym tomie dziejów literatury dla dzieci i młodzieży i utrzymane w konwencji przyjętej w poprzednich podręcznikach tego typu, podkreśla rolę interesujących nas periodyków w kształtowaniu postaw moralnych i estetycznych czytelników, a zwłaszcza szczególnie istotne w okresie międzywojennym funkcje integracyjne³. Autor wymienił liczne tytuły prasy dziecięcej i młodzieżowej, nie uzupełniając ich informacjami o wydawcy, charakterze lub miejscu ukazywania się. Wobec faktu, że wiele czasopism międzywojennych nosiło ten sam tytuł, informacja ta nie spełnia swego przeznaczenia. Odrębnie i szerzej omówił zawartość, główne działy tematyczne, treści wychowawczo-programowe i szatę graficzną najważniejszych periodyków okresu: "W słońcu", "Płomyka" i jego młodszych towarzyszy, "Mojego Pisemka", "Iskier", "Czynu Młodzieży Polskiego Czerwonego Krzyża", "Małego Przeglądu", "Słonka" i "Poranka".

J. Papuzińska⁴ i S. Aleksandrzak⁵ wskazywali na ważne ogniwa tradycji (Tańska, Jachowicz, Estkowski), na ukształtowanie której decydujący wpływ wywarł fakt niewoli narodowej, na główne tendencje i kierunki przemian prasy młodzieżowej w procesie jej dalszego rozwoju (polaryzacja gatunkowa i rodzajowa czasopism dostosowujących się do potrzeb czytelników, powstanie dodatków dziecięcych i młodzieżowych, narodziny prasy związków i organizacji dziecięcych, korelacja z pracą dydaktyczną szkoły), na główne funkcje prasy dziecięcej.

Według S. Aleksandrzaka "w latach 1934 - 1939 mieliśmy najnowocześniejszy, najbardziej przystosowany do potrzeb dziecka i szkoły układ czasopism dla dzieci"⁶. Jego specyfikę stanowił ścisły związek ze szkołą, stopień trudności i

zakres tematyczny periodyków był skorelowany z programami nauczania w odpowiednich klasach, czasopiśmowemu towarzyszyła rozwinięta metodyka, co sprawiało, że stawały się one często motorem postępu pedagogicznego. Za negatywne ze współczesnego punktu widzenia cechy periodyków uznał ich jednostronnie literacki charakter, słabe działy łączności z czytelnikami i ubogie działy korespondencji.

Głębszą charakterystykę kilku czasopism ("Promyk", "Poranek", "Z bliska i z daleka", "W słońcu") na podstawie analizy zawartości przedstawiła Janina Mortkowiczowa, zwracając uwagę przede wszystkim na ich przesłanie ideowe i społeczne, wyrażające ideały demokratyczne i humanitarne, społecznej sprawiedliwości i ludzkiej solidarności, co łączyło się także z wysokim poziomem literackim, naukowym i graficznym⁷.

2. CZASOPISMA SZKOLNE (UCZNIOWSKIE)

Do niedawna zapomniane, nie brane nawet pod uwagę w rozważaniach nad prasą młodzieżową, w ostatnich kilku latach doczekały się dosyć licznej literatury, choć stan badań, wobec istnienia w latach międzywojennych przeszło 700 tytułów, daleki jest jeszcze od wyczerpania czy choćby tylko bardziej kompletnego zarysowania problemu.

Najpełniejszą pod względem zakresu poruszanych tematów, zasięgu omówionych zjawisk prasowych oraz liczby i rodzajów wykorzystanych źródeł jest praca Ireny Sochy, przedstawiająca zarys rozwoju czasopism szkolnych głównie w pierwszym dziesięcioleciu, choć charakterystyka pod względem rozmiarów liczbowych i cech formalno-wydawniczych odnosi się do całości zjawiska przebiegającego w latach 1918 - 1939⁸. Autorka umiejscowiła problem na szerszym tle, zarówno tradycji uczniowskiej działalności prasowej w końcu XIX wieku, jak i przede wszystkim w kontekście dydaktyczno-wy-

chowanym ówczesnej szkoły, omawiając szerzej liczne opracowania metodyczne poświęcone w latach międzywojennych tym czasopismom. Główną część pracy stanowi charakterystyka zawartości omawianych periodyków, zmierzająca do ukazania kierunków ich ewolucji oraz do uporządkowania typologicznego. W ostatniej części podjęto próbę określenia głównych funkcji tych czasopism, a zwłaszcza ich roli w procesie szkolnej komunikacji literackiej.

Praca obejmująca duży zakres zjawisk prasowych (około 200 tytułów) nie wyczerpała zagadnienia, jej wartość polega na tym, że uświadomiła problem i jego znaczenie, zarysowała rozmiary i charakterystyczne cechy zjawiska, wskazała główne zespoły źródeł dla dalszych badań, a także sformułowała wyłaniające się na podstawie analizowanego materiału dalsze problemy badawcze

Do najważniejszych zagadnień, które trzeba będzie podjąć w przyszłości, należeć będą monografie długoletnich, najbardziej znaczących tytułów i skupionych wokół nich zespołów redakcyjnych, zwłaszcza tych, które miały charakter społeczno-literacki i wywarły szczególny wpływ na intelektualne i kulturalne życie młodzieży danego regionu czy środowiska. Ich szereg otwierać winna np. naukowa monografia "Kuźni Młodych", która ukazałaby na szerokim tle polityki oświatowej i wychowawczej sanacji istotne okoliczności funkcjonowania tego periodyku, jego ewolucję ideową, jawne i niejawnie powiązania z politycznym ruchem młodzieżowym, a także bardzo ciekawy problem jego zróżnicowanej w różnych kręgach i zmieniającej się wraz z rozwojem pisma społecznej recepcji

Bardziej szczegółowe opracowanie wybranych tytułów lub ich zespołów na szerszym tle historycznych dokumentów źródłowych pozwoliłoby głębiej ukazać dwa najciekawsze - jak się wydaje - problemy. Po pierwsze - ujawnić polityczne wpływy oddziałujące na apolityczną założenia szkołę (niektóre czasopisma działały prawdopodobnie jako niejawnie dla

nauczycieli i pozostałych uczniów komórki wpływów młodzieżowych ugrupowań politycznych)⁹. Drugim ciekawym zagadnieniem byłyby propedeutyczno-inicjująca rola periodyków uczniowskich w kształtowaniu się szkolnych środowisk kulturalnych i literackich, ich oddziaływanie na styl życia intelektualnego i kulturalnego młodzieży, ich rola jako pomostu prowadzącego młodych ku współczesnemu życiu kulturalnemu i literackiemu, ku przyszłym ich karierom pisarskim, dziennikarskim, naukowym, wiodącego innymi często drogami niż oficjalny naukowy i wychowawczy program szkolny¹⁰.

Spośród opracowań poświęconych czasopismom szkolnym największa liczba rozprawek dotyczy Kielc i Zagłębia Dąbrowskiego.

Periodykom kieleckim poświęcono kilka ogólnych charakterystyk dziesięciu tytułów ukazujących się w latach dwudziestych i trzydziestych w polskich szkołach tego miasta. Marta Meducka i Danuta Adamczyk podały informacje o wydawcach, patronach i opiekunach czasopism, ich formie wydawniczej, szacie graficznej, poruszanej tematyce, zespołach redakcyjnych¹¹.

Bardziej szczegółową, problemowo ujętą charakterystykę zawartości dwóch najciekawszych pod względem tematyki kulturalnej i literackiej periodyków kieleckich z lat trzydziestych "Liścienie" i "Młodzi idą" podjęła Irena Furnal¹². Na tle pozbawionego ambitniejszych zespołów twórczych i instytucji życia kulturalnego środowiska kieleckiego czasopisma te wyróżniały się rozległością horyzontów i ambicji kulturalnych, inicjatywami stworzenia ośrodka kulturalno-literackiego (uczniowska grupa literacka "Gołoborze"). Autorka omawia ogólnie publicystykę kulturalną, ruch teatralny animowany przez młodzież skupioną wokół czasopism, wybory literackie - skierowane głównie ku literaturze współczesnej, i stosunek do tradycji literackiej, rolę grupy poetyckiej "Gołoborze", jej związek z ruchem młodochłopskim i regionalizmem kieleckim. Najważniejszą rolę tych czaso-

pisem słusznie dostrzega nie tyle w formułowaniu jakiegoś programu ideowo-społecznego, co w stworzeniu ambitnej młodzieży możliwości samodzielnego myślenia i działania oraz uczestniczenia w aktualnej rzeczywistości.

Przeglądu zawartości kilkunastu czasopism zagłębiowskich pod kątem poglądów społeczno-ideowych i upodobań literackich młodzieży dokonała I. Socha¹³, a śląskich - zwracając uwagę głównie na współczesną problematykę społeczną, podkreślając ich ton ideowy i postępowe treści - Hermenegilda Setnik¹⁴. Krótką informację o czasopismach redagowanych w końcu XIX wieku i w latach międzywojennych na terenie szkół płockich podał Wiesław Koński¹⁵

Wśród opracowań poświęconych poszczególnym tytułom trzeba wymienić przede wszystkim popularnie napisany, lecz ciekawy, gdyż odsłaniający kulisy i szersze tło zjawiska, szkic Kazimierza Koźniewskiego o "Kuźni Młodych", który uświadomił ważne i wielorakie - nie tylko w horyzoncie szkolnym - funkcje kulturowe, jakie periodyk ten pełnił¹⁶. Pozostałe opracowania przedstawiające wybrane tytuły dotyczą zagłębiowskich czasopism "Powszechniak" i "Młodzi idą"¹⁷, miesięcznika Gimnazjum Polskiego w Bytomiu pod nazwą "Idziemy"¹⁸ i "Młodego Krajoznawcy Śląskiego", redagowanego w Gimnazjum Klasycznym w Królewskiej Hucie (Chorzowie)¹⁹, wreszcie ostrowskiego "Promienia", któremu poświęcono osobny rozdział książki o dziejach szkoły²⁰

W. Bujak podjęła ogólną charakterystykę 43 periodyków wydawanych lub współwydawanych przez uczennice i absolventki żeńskich szkół zawodowych. Na tle ogólnie zarysowanego rozwoju szkolnictwa zawodowego przedstawiła, powołując się na kilka tytułów, dynamikę wydawniczą i typowe dla tych czasopism działy tematyczne²¹. Rozprawka jest skrótem pracy magisterskiej autorki i w tej postaci ma wartość przede wszystkim informacyjną

Czasopismom szkolnym towarzyszyła w okresie międzywojennym bogata publicystyka pedagogiczna i metodyczna. Zo-

stała ona omówiona w odrębnym rozdziale książki I. Sochy. Niektóre z tych wypowiedzi kreśliły także charakterystykę lub dzieje wybranych tytułów i zespołów czasopism szkolnych i mogą mieć wartość źródłową dla współczesnych badań nad tym zagadnieniem²².

Oceniając dorobek badawczy poświęcony periodykom szkolnym w okresie międzywojennym, trzeba stwierdzić, że przeważają drobne materiałowe szkice o charakterze ogólnym i informacyjnym, przynoszące przegląd wybranych tytułów, czasem krótki ich opis oraz dane o stanie i miejscu zachowania. Jedynie rozprawy I. Furnal, K. Koźniewskiego i Z. Majchrzyckiego miały charakter problemowy i w większym stopniu odwoływały się do tematyki i treści wybranych tytułów, a książka I. Sochy, oparta na analizie zawartości 200 blisko wydawnictw, przyniosła syntetyczny opis zjawiska.

Pilną potrzebą jest rychłe opublikowanie bibliografii tych czasopism, gdyż dokumentacja źródłowa przynosząca informacje o zachowanych tytułach i numerach znacznie ułatwiłaby dalsze prace. Część tytułów, zwłaszcza drukowanych, została co prawda odnotowana w bibliografiach regionalnych, lecz spora ilość wydawnictw odnaleziona w bibliotekach w kilku zaledwie numerach nie została dotychczas nigdzie ujęta.

3. CZASOPISMA HARCERSKIE

Harcerstwo polskie wraz z rozwojem organizacji starało się dokumentować swoją działalność. Wyrazem tego były wówczas takie wydawnictwa, jak Józefa J. Wnęka "Katalog prasy skautowej", który przynosił tytuły periodyków skautowych wychodzących wówczas na świecie (Warszawa 1937), czy wydawane przez Harcerskie Biuro Wydawnicze "Na Tropie" prospektywne katalogi książek i czasopism harcerskich na lata 1938 i 1939/40.

Bibliografią o charakterze retrospektywnym, mierzącą do zarejestrowania dorobku wydawniczego ZHP od początków jego działalności, była wydana w roku 1935 "Książka harcerska. Katalog wydawnictw harcerskich". W trzeciej części tej pracy znajdowały się: artykuł ogólnie omawiający rozwój prasy harcerskiej i jej przemiany na tle zmian organizacyjnych zachodzących w Związku, bibliografia czasopism (licząca 91 pozycji) i jednodniówek harcerskich, wreszcie krótkie charakterystyki aktualnie ukazujących się kilku ważniejszych periodyków²³

Współczesne prace dokumentacyjne, mierzące do opracowania pełnej bibliografii prasy harcerskiej, zawdzięczamy Marianowi Miszczukowi. W "Leksykonie Harcerskim", wkładoe do miesięcznika "Harcerstwo", zamieścił on omówienie "Prasa harcerska - zarys historyczny (1911 - 1956)" przynoszące m.in. krótkie opisy 128 czasopism polskich (ponadto zlotowych i okolicznościowych) wydawanych w okresie międzywojennym w kraju i za granicą, zarówno przez centralne i okręgowe władze harcerskie, jak i przez hufce, drużyny, a nawet zastępy²⁴

Rezultatem dalszych poszukiwań autora stał się "Spis tytułów prasy harcerskiej 1911 - 1939" obejmujący czasopisma, nie uwzględniający jednodniówek, kalendarzy i sprawozdań zarejestrowanych już w "Bibliografii harcerskiej. 1911 - 1960" Wacława Błażejewskiego, pomijającej z kolei wydawnictwa periodyczne²⁵. Spis ten, zawierający krótkie, lecz ujednolicone opisy bibliograficzne 247 tytułów w układzie alfabetycznym, ma stać się - według zamiaru autora - wstępnym krokiem do sporządzenia bogatej w informacje bibliografii prasy harcerskiej²⁶

Jak wynika z zestawienia, w latach 1918 - 1939 ukazywało się około 180 tytułów czasopism harcerskich, z których tylko 6 stanowiło kontynuację założonych wcześniej. Autor pominął jednak prasę lewicowych organizacji harcerskich - "Czerwonego Harcerstwa" OM TUR i "Wolnego Harcerstwa" patro-

nowanego przez KZMP. Jego pracę uzupełnił opisami 9 dalszych czasopism harcerskich, głównie lewicowych i pionierskich, Eugeniusz Misilo²⁷.

Próbie zarysowania całości obrazu na tle głównych okresów historycznego rozwoju skautingu w Polsce pod względem ogólnej charakterystyki liczbowej czasopism, ich zasięgu, dynamiki rozwoju, grup typologicznych, dominujących działów tematycznych, niektórych typowych funkcji, podjęły Bożena Pietrzyk i Władysława Wójcik²⁸. Autorki nie znały jeszcze późniejszego spisu M. Miszczuka, będącego owocem wieloletnich poszukiwań autora, stąd szacowana przez nie liczba tytułów tej prasy jest znacznie mniejsza (115) od jego ustaleń. Opracowanie to o charakterze ogólnego przeglądu, wskazując na ważne, wymagające podjęcia problemy, może stanowić punkt wyjścia dla koniecznych, bardziej szczegółowych badań.

Osobnego omówienia doczekały się dwa zaledwie harcerskie periodyki. Charakter monografii przedstawiającej dzieje pisma, działy tematyczne kolejnych roczników, szatę graficzną, sprawy finansowo-organizacyjne, składy osobowe zespołów redakcyjnych i sylwetki czołowych redaktorów, treści ideowo-światopoglądowe, wreszcie zadania i funkcje społeczne, ma opracowanie Izabelli Budzińskiej-Kozłowskiej, poświęcone ukazującemu się w Poznaniu w latach 1922 - 1935 czasopismu o nazwie "Czuł-Duch"²⁹. M. Miszczuk na łamach "Harcerstwa" przedstawił dokładny opis bibliograficzny i krótką charakterystykę - na tle dorobku prasowego harcerek - "Skrzydeł" (1930 - 1939), organu żeńskiej starszyny harcerskiej, a w oddzielnej książce zamieścił wybór najciekawszych tekstów z tego czasopisma, odnoszących się do spraw ideowo-wychowawczych i organizacyjno-metodycznych pracy harcerskiej³⁰.

4. OPRACOWANIA POŚWIĘCONE WYBRANYM TYTUŁOM I PROBLEMOM

Zdumienie budzi fakt, iż wobec ogromnej liczby tytułów czasopism dziecięcych i młodzieżowych okresu międzywojennego, z których liczna grupa reprezentowała poziom stawiający je na czele ówczesnych światowych młodzieżowych wydawnictw prasowych, brak właściwie w polskim publikowanym dorobku naukowym monografii poświęconych tym tytułom.

Kilku prac charakteryzujących zawartość doczekał się jedynie "Mały Przegląd" za czasów redaktorstwa Janusza Korczaka. Autorem najpoważniejszej i najobszerniejszej jest Marian Fuks³¹. Nakreślił on główne założenia systemu pedagogicznego Korczaka, w którym ważne miejsce jako metoda wychowawcza i jedna z głównych instytucji życia dziecięcego zajmowała prasa, publicystyka dziecięca jako środek kształtowania samorządności, odpowiedzialności za podejmowane działania, inicjatywy i koleżeńskiej współpracy. Na tym tle przedstawił formę wydawniczą, szatę graficzną i główne działy tematyczne pisma oraz metody i styl pracy z czytelnikami, zarazem jego głównymi współredaktorami. Zwrócił uwagę na ważne wychowawcze funkcje periodyku, który mimo formy dodatku, ograniczającej zasięg i skuteczność oddziaływania, integrował dzieci żydowskie ze społeczeństwem pod względem narodowym, językowym i kulturalnym oraz dążył do zjednoczenia wszystkich czytelników bez względu na pochodzenie społeczne czy rasę.

Omówienia ogólne poświęciły także "Małemu Przeglądowi" Anna Wernik³² i Eugenia Rostańska³³, przy czym pierwsza skupiła się na zawartości pisma jako egzemplifikacji założeń pedagogicznych Korczaka, druga zaś większą uwagę zwróciła na metody organizacji pracy redakcyjnej pojmowanej jako świadoma działalność wychowawcza.

Dwa popularne artykuły informacyjne zamieszczone w prasie pedagogicznej przyniosły wiadomości o mniej znanych tytułach prasy młodzieżowej. Zdzisław Szelaąg przypomniał

czasopisma wydawane przez polską lewicę dla dzieci polskich w ZSRR w latach 1921 - 1939³⁴, Andrzej Kalinowski przedstawił genezę i charakter dwu czasopism dla młodzieży poświęconych problemom sportu szkolnego - "Stadion Młodych" i "Sport Szkolny", ukazujących się w latach trzydziestych³⁵.

Periodyki o tematyce morskiej przeznaczone dla młodzieży szkolnej - zarówno ogólnopolskie, jak i uczniowskie, wydawane przez szkolne koła Ligi Morskiej i Kolonialnej oraz morskie czasopisma ZHP - scharakteryzował ogólnie w odpowiednich rozdziałach i podrozdziałach swej książki poświęconej czasopiśmiennictwu morskemu Drugiej Rzeczypospolitej Zbigniew Machaliński³⁶.

Jedyną próbą charakterystyki monograficznego historycznoliterackiego problemu, związanego z analizą prasy, w naukowy i w określonym aspekcie wyczerpujący sposób jest praca Zofii Szmytrowskiej-Adamczykowej oceniająca twórczość literacką Marii Dąbrowskiej dla międzywojennych periodyków dziecięcych. Autorka dokonała przeglądu tekstów literackich Dąbrowskiej zamieszczonych na łamach tych czasopism, ich typologii i wszechstronnej oceny pod względem tematycznym, gatunkowym oraz artystycznym³⁷.

5. PRACE O CZASOPIŚMIENNICTWIE REGIONALNYM

Oceniając dorobek badawczy poświęcony tematyce regionalnej - pomijając tymczasem jego wartość naukową i dokumentacyjną - stwierdzić trzeba, że liczbowo wyraźnie dominują opracowania dotyczące młodzieżowej prasy śląskiej. Jednak na tle bogatych już badań nad prasą śląską, mimo ogromnej roli, jaką odegrały czasopisma młodzieżowe w walce o utrzymanie polskości, nie zajmują one wiele miejsca, stanowią margines tych badań, tym bardziej, że w większości są to artykuły popularnonaukowe lub publicystyczne.

Ponieważ są one przedmiotem imiego przeglądu³⁸, tutaj przywołamy tylko najbardziej typowe, ważniejsze prace. Do takich należało ongiś napisane w roku 1930 przez M. Gładysza omówienie bibliograficzne 40 tytułów śląskich XIX- i XX-wiecznych czasopism dla dzieci i młodzieży, zarówno samostnych, jak i dodatków prasowych³⁹. Ogólne zarysy rozwoju międzywojennej prasy dziecięcej i młodzieżowej nakreślili Urszula Stosio⁴⁰, Zofia Gawryszewska⁴¹ i Marian Gierula⁴², a charakterystykę typologiczną Józef Mądry⁴³. Krótkie, informacyjne omówienia zawartości mają takie tytuły, jak "Nastropie", ogólnopolskie czasopismo harcerskie wydawane w Katowicach⁴⁴; "Młodzież Śląska" - piśmko dzieci redagowane pod patronatem ZNP w szkole powszechnej w Knurowie⁴⁵ oraz wspomniane wozesniej czasopisma szkolne, wreszcie dodatki dziecięce w międzywojennej prasie śląskiej⁴⁶. Kilku rozpraw oraz popularnych publicystycznych omówień doczekała się prasa młodzieżowa wydawana przez Związek Polaków w Niemczech, znajdująca się pod względem poziomu literackiego, ideowego i opracowania graficznego wśród najlepszych polskich periodyków. Jednak tylko prace Krystyny Heskiej-Kwaśniewicz - wszechstronne, choć wyraźnie akcentujące problematykę historycznoliteracką⁴⁷, oraz prasoznawcza rozprawa Kazimierza Bobowskiego mają charakter naukowy⁴⁸, przynosząc na podstawie analizy zawartości omawianych czasopism obraz głębszy i wieloaspektowy.

J. Mądry, oceniając dorobek badawczy poświęcony śląskiej prasie młodzieżowej, zwrócił uwagę na mały postęp badań od czasów międzywojennych, brak ich ciągłości i systematyczności, nieliczne prace monograficzne o charakterze naukowym i analitycznym, dominację powierzchownych opracowań popularyzatorskich, opartych na niepełnym materiale źródłowym i przynoszących obraz fragmentaryczny⁴⁹. Z opinią tą nadal trzeba się zgodzić.

Prace dotyczące innych regionów Polski są nieliczne bądź mają charakter publicystyczny. Można tutaj wymienić

komunikat Małgorzaty Pachut, informujący o rodzajach i najważniejszych tytułach czasopism dla dzieci i młodzieży ukazujących się w Krakowie⁵⁰ oraz szersze, choć ogólne, omówienie "Przyjaciela Dziełatek" wychodzącego jako dodatek do "Gazety Olsztyńskiej", pełniącego funkcję polskiego elementarza i podręcznika dla dzieci polskich na Warmii i Mazurach, budzącego świadomość narodową⁵¹. Z informacji zamieszczonej w książce W. Frąckowiaka wynika, że liczne prace badawcze nad pomorsko-kujawskimi periodykami dla dzieci i młodzieży z lat 1920 - 1950 podjęto w Zakładzie Teorii i Historii Wychowania WSP w Bydgoszczy⁵².

6. OPRACOWANIA BIBLIOGRAFICZNE

Źródłami dla zestawienia tytułów czasopism młodzieżowych w wieku XIX i XX są istniejące retrospektywne bibliografie ogólne, a zwłaszcza liczne już bibliografie regionalne, które w znacznym stopniu rejestrują periodyki dziecięce, dając często ich dokładny i rozległy opis. Wykaz tych bibliografii zawierają omówienia E. Czemarmazowicz⁵³ i A. Garlickiej⁵⁴ oraz kolejne tomy "Historii prasy polskiej" pod red. J. Łojka. Tutaj wymienimy więc tylko te prace bibliograficzne, które odnoszą się bezpośrednio do prasy młodzieżowej.

Na załączone tu i ówdzie w aneksie do poszczególnych artykułów spisy tytułów wskazywaliśmy wcześniej. Ogólnie biorąc, nie mają one wartości naukowej, gdyż przynoszą opis skrócony do niezbędnych elementów, nie wiadomo też, czy wykonane zostały z autopsji ani z jakich źródeł opis przejęto. Mają za to często, jako pierwsze spisy na dany temat, ogólną wartość informacyjną i mogą stanowić punkt wyjścia dla bardziej szczegółowych kwerend dokumentacyjnych.

Charakter naukowy mają bibliografie W. Frąckowiaka, wzbogacające stan utrwalony w regionalnej bibliografii czasopism pomorskich pod red. Henryka Baranowskiego i w innych opracowaniach prasy pomorskiej⁵⁵. Pierwsza przynosi w układzie alfabetycznym opisy tytułów, druga rejestruje ich 80 z podziałem na periodyki szkolne, samodzielne oraz dodatki do pism dla dorosłych. Autor podaje stan zachowania czasopism w bibliotekach bądź źródło, z którego opis przejęto.

Nie została jeszcze opublikowana pełna bibliografia czasopism szkolnych. W książce I. Sochy rolę zastępczą pełni uboższy liczbowo indeks tytułów cytowanych, rozszerzony o dodatkowe informacje, niezbędne dla identyfikacji periodyku. Rejestr przeszło 300 tytułów z lat dwudziestych zawarty jest w maszynopisie rozprawy doktorskiej tej autorki⁵⁶. Łódzkie czasopisma szkolne ze zbiorów bibliotek łódzkich i warszawskich zarejestrowała Marta Szczuka⁵⁷, a przemyskie periodyki młodzieżowe i szkolne wykazał i krótko omówił Zygmunt Felczyński⁵⁸. Czasopisma dla dzieci i młodzieży oraz redagowane przez młodzież szkolną, wydawane pod patronatem terenowych ogniw ZNP zarejestrowano w bibliografii Janiny Marciniak⁵⁹ i w omówieniu bibliograficznym Stefana Truchima⁶⁰. Żydowską prasę młodzieżową wydawaną w języku polskim zestawiał Izrael Szajn⁶¹.

Bibliografie M. Szczuki, J. Marciniak, I. Szajna ujęte są w formie rejestru i mają charakter naukowy, prace Z. Felczyńskiego i S. Truchima przybierają kształt omówienia bibliograficznego, poszczególne charakterystyki czasopism różnią się ilością i szczegółowością danych.

Krótki przegląd badań nad prasą młodzieżową, w ramach którego autor skoncentrował się jednak głównie na czasopismach związków młodzieżowych oraz periodykach patronowanych przez instytucje i organizacje społeczne, polityczne, Kościół itp. oraz periodykach młodzieży szkół średnich, nakreślił S. Dziki⁶². Oceniając dorobek, wskazał na brak

prac bibliograficznych dokumentujących tę prasę. Stwierdził też, że dotychczasowe opracowania - aczkolwiek dosyć liczne - nie podejmowały problemów węzłowych, omawiały często sprawy epizodyczne, marginalne. Wśród licznych zarysów, popularnych omówień syntetycznych, ogólnych charakterystyk, referatów, streszczeń i komunikatów znaleźć można kilka zaledwie większych naukowych prac analitycznych. Mimo to dorobek dotychczasowy nie jest bez znaczenia. Choć pobieżnie i ogólnie - penetrował jednak główne obszary badań, wskazywał na podstawowe zespoły źródeł, formułował problemy badawcze, a zatem dla dokładniejszego poznania wielu z nich może stanowić punkt wyjścia.

7. WNIOSKI KOŃCOWE - PROPOZYCJE BADAWCZE

Na niektóre problemy badawcze wskazywano już wcześniej przy okazji omawiania opracowań dotyczących poszczególnych zagadnień bądź czasopism. Tutaj sformułujemy wnioski o charakterze ogólniejszym, odnoszące się do całości zjawiska.

Przede wszystkim dorobek ma charakter niejednorodny. Wynika to m.in. stąd, że badania nad czasopismami młodzieżowymi prowadzili historycy literatury, pedagodzy, prasoznawcy, historycy ruchu młodzieżowego. Inaczej więc określano pola badawcze, formułowano problemy, innymi metodami je rozwiązywano. Najwięcej jest opracowań prasoznawczych, ale one właśnie w większości mają charakter krótszych ogólnych zarysów, porządkujących zjawiska prasowe, którym nadawano rozległy zakres, pod względem cech formalno-wydawniczych i treściowych, co wiązało się także z faktem, że w znacznej części były to referaty przygotowywane na sesje. Bardziej analityczny charakter miały prace historyczno-literackie i historycznooświatowe, lecz skupiając się na problemach szczegółowych, nie zawsze uwzględniały szersze tło i pozostałe konteksty zjawiska. W istniejących mono-

grafiach - niestety nielicznych - zmierzano do opisu w miarę pełnego. Historycy literatury, dając pierwszeństwo problemom literackim, uwzględniali także zagadnienia pedagogiczno-wychowawcze (I. Lewańska), podobnie jak historycy oświaty, analizując periodyki głównie w aspekcie pedagogicznym, wiele miejsca poświęcali ocenianej pod tym względem ich zawartości literackiej (W. Frąckowiak). Zwracano przy tym uwagę także na aspekty prasoznawcze, cechy formalno-wydawnicze i organizacyjne, posługując się metodą analizy zawartości prasy. Historycy ruchu młodzieżowego traktowali periodyki nie jako problem badawczy, lecz przede wszystkim jako źródło ilustrujące opisywaną przez nich działalność związków i organizacji młodzieżowych (E. Chelstowski).

Refleksja teoretyczna nad prasą młodzieżową była do tychczas dosyć uboga, a w mających duże znaczenie dla jej rozwinięcia pracach monograficznych, nie zawsze sformułowana *explicite*. Ciekawą próbę opracowania metodologii owocnej naukowo w odniesieniu do badań nad czasopismami dziecięcymi przedstawił Ryszard Waksmund, odwołując się do koncepcji badań prasoznawczych Aleksandra Berezy, opartej na komunikacyjno-semiotycznych, strukturalnych i funkcjonalnych teoriach współczesnej nauki, dostosowywanych do konkretnych obiektów badań na gruncie nauk o kulturze, literaturoznawstwa, socjologii, prasoznawstwa i innych nauk społecznych⁶³. Zaproponował on, by nadrzędną kategorią badawczą - która umożliwi opis i porównanie zróżnicowanych i historycznie oraz funkcjonalnie zmiennych form przekazu czasopiśmienniczego w periodykach dziecięcych - uczynić "typy informacji" rozumianej nie jako gatunek wypowiedzi, ale jako "informację społeczną" odzwierciedlającą określony model świata i tendencyjnie programującą określone reakcje czytelnicze i efekty wychowawcze. Typ informacji (metatekstowa, sprawozdawcza, dydaktyczna, edukacyjna, użytkowa, dyskursywna, estetyczna, ludyczna) dominujący w danym komunikacie, czyli wypowiedzi prasowej traktowanej jako uporząd-

kowany zbiór powiązanych ze sobą elementów (numer czasopisma), stanowi o jego poetyce, regułach odbioru i funkcjach.

Propozycje pytań i problemów badawczych inspirowanych metodologicznymi rozważaniami autora otwierają ciekawe perspektywy, jeśli chodzi o takie zagadnienia, jak: stałość i zmienność form przekazu prasowego; przemiany szeroko pojętego "języka prasy" dziecięcej i ich wpływ na funkcje tej prasy, na style odbioru, na kierunek i skuteczność oddziaływania formacyjnego, wychowawczego; wpływ modeli komunikacyjnych wytworzonych przez prasę dla dorosłych i konsekwencje narzucenia ich prasie dziecięcej - jeden z kierunków rozwoju periodyków dziecięcych i młodzieżowych można wyznaczyć ze względu na wzajemne relacje świata dorosłych (nadawca) i świata dzieci (odbiorca), ewoluował on od postawy patrona, nauczyciela, do postawy towarzysza i przyjaciela.

Czasopismo dziecięce i młodzieżowe stanowi pewną wieloaspektową całość, której główną funkcją, wynikającą z samej istoty zjawiska, decydującą o jego cechach i pozostałych funkcjach wewnętrznych, jest funkcja edukacyjna, wychowawcza, formacyjna. Rozumiana szeroko, realizująca się poprzez różne działy tematyczne, poprzez wszystkie formy wypowiedzi prasowej - werbalnej i graficznej oraz ich wzajemny układ, bez względu na indywidualną wartość artystyczną, miejsce czy objętość poszczególnych publikacji, wreszcie także poprzez styl więzi z czytelnikami. Dlatego fragmentaryczna charakterystyka wybranych aspektów tej prasy - literackich, graficznych czy prasoznawczych, nie może być w pełni odczytana, o ile analizując jeden nie bierze się pod uwagę także pozostałych tematów, treści i form oddziaływania prasowego, nie sytuuje się na ich tle.

Wzory takiego postępowania badawczego przyniosły już niektóre dotychczasowe prace. Nowe spojrzenie na genezę i dzieje czasopism dziecięcych zaprezentował R. Waksmund, pokazując społeczne - w odniesieniu do odbiorcy, i formalne -

w odniesieniu do wypowiedzi prasowej, konsekwencje faktu, iż XVIII- i XIX-wieczne periodyki dziecięce funkcjonowały, podobnie jak książka, jako "magazyn swoistych zasobów kulturalnych", uczestniczyły w systemie obiegu właściwym dla książki⁶⁴.

Ciekawe i owocne pod względem efektów naukowych byłoby przeniesienie na grunt historyczny propozycji badawczych J. Papuzińskiej z badania modeli wychowawczych jako wzorców interpretacji świata i zjawisk społecznych oraz jako wzorców osobowych przynoszonych przez dane czasopismo, które według tej tendencji kształtowało swoich czytelników⁶⁵. Pozwoliliby to, być może, odkryć kilka charakterystycznych dla danej epoki modeli wychowawczych realizowanych przez prasę oraz porównać je z wzorcami wychowawczo-edukacyjnymi ówczesnej szkoły. W ten sposób można by pokusić się o refleksję nad wzajemną relacją oraz specyfiką oddziaływania dwóch głównych - właściwie aż do roku 1939 - instytucji wychowawczych: szkoły i prasy dziecięcej.

Tutaj pojawia się następny problem, a zarazem postulat metodologiczny. Aby badania nad prasą młodzieżową przynosiły istotne, a nie pozorne ustalenia - potrzebna jest głęboka znajomość kontekstów, w których prasa ta funkcjonowała, usytuowanie jej na szerokim tle wielorakich uwarunkowań, w określonej sytuacji komunikacyjnej. Kontekstem takim jest przede wszystkim szkoła, jej organizacja, ideały wychowawcze i praktyka dydaktyczna, organizacyjne życie młodzieży itp. Kontekst ten nie był dotychczas szerzej uwzględniany dla formułowania problemów i wniosków badawczych. Np. nie brano pod uwagę niezwykle bogatej, zwłaszcza w okresie międzywojennym (przeszło 70 wypowiedzi o różnym charakterze), towarzyszącej prasie młodzieżowej refleksji metodycznej i krytycznej, określającej cele i metody pracy z czasopismem, a więc programującej jego odbiór i po części decydującej o funkcjach.

Ważnym kontekstem, bez którego nie jest możliwe pełne poznanie prasy młodzieżowej i dziecięcej, powiązanej licznymi więzami ekonomiczno-organizacyjnymi i ideowymi z innymi rodzajami periodyków, jest społeczna sytuacja prasy w ogóle w danym okresie. Zwłaszcza dotyczy to czasopism regionalnych, a także dodatków dziecięcych do prasy niemłodzieżowej (problem wydawniczo-dziennikarskich środowisk lokalnych i ich powiązań ideowo-politycznych).

Nie podejmowano dotąd prawie w ogóle takich spraw, jak podstawy finansowe i organizacyjne prasy dziecięcej, problem cenzury i prawa autorskiego, choć była to prasa w znacznym stopniu posługująca się przedrukami z innych czasopism, a autorami wielu tekstów była sama młodzież, nie mająca jeszcze osobowości prawnej. Jak się wydaje, znacznie bardziej skomplikowany, wielostopniowy był tu zespół relacji organizacyjno-prawnych. Oprócz redaktora, redaktora odpowiedzialnego, wydawcy, którymi były często różne osoby i co ważniejsze realizujące nierzadko przeciwstawne interesy - wychowawcze, polityczne, ekonomiczne, decydujący wpływ na oblicze tej prasy miała, nieraz tylko pośrednio z nią związana, instytucja patronacka. Kilkustopniowy był tutaj również system cenzury, np. w czasopismach szkolnych.

Poza zakresem zainteresowań badaczy pozostał także problem recepcji prasy młodzieżowej, jej zasięgu, kręgów czytelniczych, zarówno pod względem ilościowym - w odniesieniu do nakładów, kolportażu, form upowszechniania, np. poprzez szkołę i inne instytucje, jak i jakościowym - w powiązaniu z samą strukturą pisma i jej przemianami.

Ciekawym, lecz trudnym do zbadania w aspekcie historycznym zagadnieniem jest funkcjonowanie prasy "dorosłej" w systemie prasy młodzieżowej, problem odbioru i funkcji tych pism w środowisku młodzieżowym. Przyczynkiem do zbadania tego problemu, a zarazem poznania rozwoju form przekazu prasowego i przemian formalnych prasy w ogóle, byłoby pokazanie, jak i w jakim stopniu periodyki dla dorosłych pełniły

- zanim jeszcze powstały dodatki i czasopisma przeznaczone dla dzieci, a potem równoległe do nich - funkcję formacyjno-wychowawczą wobec młodego czytelnika. Zwłaszcza silny był związek adresata młodzieżowego i dorosłego w przypadku prasy przeznaczonej dla ludu, dla której najistotniejsza była także funkcja edukacyjno-wychowawcza i oświatowa. Jak się wydaje, innymi - choć przecinającymi się w wielu miejscach torami, w kręgu różnych uwarunkowań genetycznych i wpływów dokonywał się rozwój prasy dla dzieci i ewolucja dodatków dziecięcych w prasie "dorosłej"

Szereg ciekawych, lecz niełatwych problemów badawczych pojawia się, gdy spojrzymy na prasę dziecięcą w kontekście książki i literatury przeznaczonej dla młodego czytelnika. Prasa młodzieżowa informowała o książkach, popularyzowała je, lecz przede wszystkim także przekazywała we fragmentach lub w całości teksty literackie, stanowiła więc swoisty obieg literatury, kształtujący poprzez formę przekazu literackiego (adaptacja, skrót, fragment) i kontekst pozostałej zawartości pisma odbiór tych tekstów. Prasa młodzieżowa tworzyła na swój użytek i inspirowała powstanie wielu nowych tekstów literackich. Stanowiła w ten sposób płaszczyznę rozwoju literatury dziecięcej - i nie tylko dziecięcej - jej przemian formalnych i treściowych, formowała nowe gatunki literackie i wpływała na ewolucję już istniejących, a określone możliwości techniczne oraz cechy wydawniczo-graficzne pisma powodowały, że tworzyła także nowe, swoiste formy prezentacji tej literatury. Na te zagadnienia zwracano już uwagę, były one częściowo podejmowane w niektórych rozprawach (zwłaszcza I. Kaniowskiej-Lewańskiej i J. Papuzińskiej), jednak w sposób ogólny bądź w odniesieniu do wybranego czasopisma, bez perspektywy porównawczej.

Niektóre opracowania uświadamiały, że prasa młodzieżowa była swoistą instytucją kulturalnej i literackiej edukacji młodego pokolenia, najważniejszą obok szkoły, wprowadzającą je do kultury narodowej. Zwracały na to uwagę J. Pa-

puzińska i I. Socha⁶⁶. Czy repertuar tej edukacji był odmienny od treści i programu edukacji szkolnej? Jaką formę przyjmował i jak zmieniał się kierunek tego oddziaływania edukacyjno-kulturowego w zależności od typu czasopisma młodzieżowego, jego wydawcy, programu ideowego, czy też - używając języka R. Waksmunida - dominujących typów informacji, jak różnymi drogami wiodła swych wychowanków prasa młodzieżowa ku dorosłemu życiu literackiemu i kulturalnemu oraz zróżnicowanym ideowo formom tego życia, ku ich przyszłym karierom literackim i artystycznym? Jak ta kulturalna inicjacja prasowa decydowała o dalszych, dorosłych już kierunkach tych dróg? Jest to problem bogaty, zwłaszcza w odniesieniu do czasopism szkolnych.

J. Papuzińska uświadomiła, że literatura dziecięca była "szkołą lektury"⁶⁷, ale powstaje pytanie - w jaki sposób i jaką szkołą? W prasie młodzieżowej istniały obok siebie różne teksty literackie - obok utworów dla młodych czytelników zamieszczano wybitne dzieła literatury polskiej nie przeznaczone dla dzieci, nawet gdy były specjalnie dla czasopisma dziecięcego pisane, jak np. utwory Lenartowicza dla "Szkółki dla Dzieci" czy Tańskiej dla "Rozrywek dla Dzieci". Czasopisma stanowiły w ten sposób ważny obieg literatury polskiej, proponowały pewien wzorzec literackiego wykształcenia i określone wzory zachowań wobec literatury. Fakt, że literatura - nazwijmy ją klasyczną - istniała tu obok lektury dziecięcej i w kontekście programu wychowawczego czasopisma powodował, że choć teksty te miały zwykle inne przeznaczenie, to jednak ich funkcje wpływały wzajemnie na siebie, na sposób odczytania i interpretacji, wzajemnie się korygowały. Rodzi się pytanie o kryteria kwalifikacji tekstów literackich na łamach czasopism, jako należących do literatury dziecięcej i pozostających poza nią. Odpowiedź byłaby różna, jeśli poszukiwać jej w powiązaniu z konwencją społeczną - miejscem tekstu w kulturze, intencją nadawcy czy stylem odbioru. Problem ten jest aktualny zwłaszcza w

odniesieniu do prasy XIX-wiecznej, gdy w warunkach niewoli zastępowała ona szkołę, pełniła funkcję podręcznika literatury i języka polskiego, elementarza, czytanek, antologii wypisów itp. Jak zmieniły się owe edukacyjno-literackie funkcje prasy w innych warunkach, po roku 1918? Propozycji metodologicznych dla określenia różnych sytuacji, a tym samym różnych funkcji literatury na łamach prasy można poszukiwać w pomysłach S. Żółkiewskiego (pojęcie obiegu literatury i sytuacji komunikacyjnej) i R. Waksmundy (pojęcie typu informacji)

W odniesieniu do czasopism regionalnych ważne jest przede wszystkim poznanie środowisk dziennikarsko-wydawniczych i pedagogicznych, patronów i redaktorów tej prasy, gdyż ich postawy społeczne i ideowe miały decydujący wpływ na charakter lokalnych wydawnictw dla dzieci. Przykład szerokiego uwzględnienia tych uwarunkowań dały prace W. Frąckowiaka. Dla poznania recepcji, a tym samym funkcji prasy regionalnej, ważne jest także określenie jej zasięgu, geografii wydawniczej, środowisk czytelniczych, warunków społecznych, ekonomiczno-finansowych i politycznych, w których istniała.

Prasa regionalna miała po części charakter wtórny, po części zaś oryginalny, istotne znaczenie może mieć ustalenie, do jakich wzorów się odwoływała, jakie treści powielała, jak je przekształcała dostosowując do swych potrzeb. Słowem, jak ściierały się, wpływając na oblicze czasopism, współczesne prądy kulturalne, idee pedagogiczno-oświatowe oraz lokalne, kulturalne i polityczne uwarunkowania?

Pamiętać trzeba także, że inny był społeczny kontekst i funkcje prasy regionalnej w XIX i XX wieku. Wcześniej ona była głównym środkiem oddziaływania wychowawczego i kulturalnego, gdyż do większości dzieci docierały nie niskonakładowe, rzadkie jeszcze periodyki specjalnie dla nich przeznaczone, ale dodatki dziecięce w prasie czytanej przez rodziców. Konsekwencją tego był - jak się wydaje - plurali-

styczny, zróżnicowany w zależności od poglądów nadawcy wychowawczy wpływ prasy. W latach międzywojennych wobec powstania masowej prasy dziecięcej, docierającej do różnych środowisk i regionów, unifikującej oddziaływanie wychowawcze, periodyki regionalne i ich dodatki miały już inne, o wiele mniejsze znaczenie.

Niewiele z wymienionych tu zagadnień znajdowało pełne odbicie w podejmowanych dotychczas pracach, choć stworzono wzory postaw i metod badawczych, które mogą być nadal rozwijane i rokują ciekawe wyniki. Wspomniano już o znaczeniu ustaleń metodologicznych R. Waksmonda i J. Papuzińskiej, wzorcowych monografii czasopisma dziecięcego I. Kaniowskiej-Lewańskiej i L. Libery, prac W. Frąckowiaka dla badań prasy regionalnej i aspektów pedagogicznych. Teorii i metod badawczych dostarczyć może wiedza o kulturze literackiej, historia oświaty, prasoznawstwo, socjologia kultury, zwłaszcza ich propozycje wynikające z komunikacyjnych i funkcjonalnych przesłanek.

Oczywiście, ważne są dotychczas wysuwane postulaty, by uściślić kryteria klasyfikacyjno-typologiczne, ustalić terminologię, stworzyć rozłączną i w miarę wyczerpującą definicję zjawiska, pozwalającą wyodrębnić je spośród innych. Nie jest jednak możliwa ich szybka i naukowo skuteczna realizacja, dopóki ustalenia te nie będą wynikać z badań źródłowych, które istniejące dotychczas ogólne definicje uściślą, zweryfikują i przystosują do historycznie zmiennych dziejów i funkcji prasy. Towarzyszyć im winny tak ważne prace dokumentacyjno-bibliograficzne, tworzące podstawę dla dalszych badań.

Rozważania tu podjęte uświadamiają, że wbrew pozorom badania nad prasą dziecięcą i młodzieżową nie są łatwe. Decyduje o tym konieczność opanowania wielu narzędzi badawczych, poznania licznych kontekstów, które stanowią klucz do prawdziwego jej odczytania. Lecz czasopisma te stawiają wiele ciekawych i nowych pytań, tkwią w nich korzenie wielu ważnych zjawisk i procesów społecznych.

PRZYPISY

¹ J. Jarowiecki, Prasa dla dzieci i młodzieży oraz prasa młodzieżowa w latach 1918 - 1939, w: Prasa dziecięca i młodzieżowa (studia i materiały), pod red. M. Adamczyk i J. Jarowieckiego, Kielce 1982, s. 8 - 53; Tenże, Czasopisma dla dzieci i młodzieży oraz prasa młodzieżowa w dwudziestoleciu międzywojennym (1918 - 1939), w: Czasopisma dla dzieci i młodzieży. Cz. 1: 1918 - 1945, Kraków 1990, s. 5 - 57.

² A. Paczkowski, Prasa polska w latach 1918 - 1939, Warszawa 1980.

³ J.Z. Białek, Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1918 - 1939, Warszawa 1979, s. 186 - 208.

⁴ J. Papuzińska, Tradycje społeczno-wychowawcze polskiej prasy dziecięcej, w: Pół wieku przyjaźni z dzieckiem i szkołą. 1921 - 1971, pod red. S. Aleksandrzaka, Warszawa 1972, s. 146 - 157

⁵ S. Aleksandrzak, Drogi rozwoju czasopism dla dzieci, tamże, s. 19 - 31; Tenże, Tendencje rozwojowe polskich czasopism dla dzieci, w: Kim jesteś Kopciuszk, czyli o problemach współczesnej literatury dla dzieci i młodzieży, pod red. S. Aleksandrzaka, Warszawa 1968, s. 208 - 223.

⁶ S. Aleksandrzak, O czasopismach dziecięcych, "Wychowanie w Przedszkolu" 1979, nr 4, s. 178 - 181.

⁷ J. Mortkowiczowa, O postępowych czasopismach dla dzieci i młodzieży w latach 1909 - 1926, w: Rozprawy z historii literatury dla dzieci i młodzieży, pod red. K. Kuliczekowskiej, Wrocław 1958, s. 159 - 213.

⁸ I. Socha, Czasopisma młodzieży szkolnej w Polsce 1918 - 1930, Katowice 1986.

⁹ Np. w międzyszkolnym czasopiśmie młodzieży gimnazjalnej Będzina, Dąbrowy Górniczej i Sosnowca "Młodzi idą" komunistyczne artykuły zamieszczał Feliks Wieczorek, uczeń Liceum im. M. Kopernika w Będzinie, członek KZMP. Wywołało to protestujący "list otwarty" grona "byłych współpracowników" pisma do władz i doprowadziło do zmian w redakcji i w zawartości czasopisma. Zob. Z. Majchrzycki, Z przeszłości prasy młodzieżowej Zagłębia. (Na przykładzie "Młodzi idą"), "Ziemia Będzińska" 1972, R. 4, s. 164 - 182.

W Kielcach czasopisma międzyszkolne "Młodzi idą" i "Liścienie", dzięki gronu młodzieży gimnazjalnej pochodzenia chłopskiego związanej nielegalnie z ruchem wiciowym, służy-

ły po części popularyzacji ideałów społecznych tej organizacji. Zob. J. Ozga-Michalski, Jak to było w gimnazjum? "Przemiany" 1980, nr 9, s. 10; S. Jarecka-Kimłowska, Kielecki Związek Młodzieży Wiejskiej "Wici" 1928 - 1939, Warszawa 1968, s. 122 - 125, 137. Cyt. za: I. Furnal, Kieleckie pismo szkolne jako wyraz aktywności kulturalnej i literackiej młodzieży gimnazjalnej w latach trzydziestych, "Studia Kieleckie" 1981, nr 3/31, s. 71, 95.

¹⁰ Zob. także mniejsze rozprawki autorki: I. Socha, Wartość źródłowa czasopism młodzieży szkolnej, w: Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi. Szkice i materiały, pod red. B. Bieńkowskiej, Warszawa 1981, s. 39 - 52; Taż, Kulturotwórcze funkcje prasy szkolnej lat 1918 - 1939, "Kwartalnik Historii Prasy Polskiej" XXII, 1983, nr 3, s. 49 - 56; Taż, Czasopisma młodzieży jako źródło dla badań nad polonistyką szkolną lat międzywojennych, w: Z teorii i praktyki dydaktycznej języka polskiego, t. 6, Katowice 1986, s. 43 - 54.

¹¹ M. Meducka, Kieleckie pisma szkolne w latach 1918 - 1939, "Zeszyty Naukowe Politechniki Świętokrzyskiej. Nauki Społeczno-Ekonomiczne 6", Kielce 1979, s. 143 - 159; D. Adamczyk, Prasa młodzieży szkolnej w Kielcach w dwudziestoleciu międzywojennym; w: Tradycje i współczesność ruchu młodzieżowego. Zeszyt specjalny 2. Seria prasoznawcza. Materiały z IV ogólnopolskiego seminarium naukowego - Postępowe nurty ruchu młodzieżowego i związana z nimi prasa w latach 1918 - 1939, Katowice 1982, s. 302 - 318; Taż, Czasopisma wydawane przez młodzież szkolną w Kielcach w latach 1918 - 1926, w: Prasa dziecięca..., s. 142 - 164; Taż, Kieleckie czasopisma młodzieży szkolnej w latach 1918 - 1926, w: Studia z dziejów Kielecczyzny XV - XX w. Zbiór artykułów, Kielce 1982, s. 182 - 202.

¹² I. Furnal, op. cit.

¹³ I. Socha, Zagłębiowska młodzież szkolna w świetle swych czasopism (1918 - 1939), "Zaranie Śląskie" 1980, z. 4, s. 728 - 747; Taż, Zainteresowania czytelnicze młodzieży szkolnej w okresie międzywojennym w czasopismach uczniowskich Zagłębia Dąbrowskiego, w: Studia Bibliologiczne, T. 1, red. A. Jarosz, Katowice 1983, s. 85 - 102.

¹⁴ H. Setnik, Czasopisma redagowane przez młodzież szkół średnich na Śląsku w latach 1925 - 1939, "Rocznik Katowicki" 1976, s. 105 - 110.

¹⁵ W. Koński, Prasa szkolna i młodzieżowa w Płocku, w: Tradycje i współczesność..., s. 319 - 325.

16 K. Koźniowski, Szkolna przygoda literatury, w: tenże, Historia co tydzień, Warszawa 1976, s. 137 - 176; zob. też: tenże, "Kuźnia Młodych", "Nowa Szkoła" 1973, nr 3, s. 24 - 28. Analizą zawartości publicystyki społecznej i kulturalnej "Kuźni" posłużyła się także Irena Nowakowska w socjologicznej rozprawie, której przedmiotem była charakterystyka postaw społecznych młodzieży w okresie międzywojennym. I. Nowakowska, Postawy społeczne i świat wartości młodzieży w Polsce międzywojennej, Warszawa 1982.

17 L. Balcerowski, "Powszechniak" czasopismo młodzieży szkół powszechnych Zagłębia Dąbrowskiego, "Ziemia Będzińska" R. 4, 1972, s. 146 - 163; B. Szyndler, "Powszechniak" - czasopismo młodzieży szkół powszechnych w latach 1931 - 1937, "Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1978, nr 2, s. 215 - 221; Z. Majchrzycki, op. cit.

18 K. Heska-Kwaśniewicz, "Idziemy". Czasopismo młodzieży polskiego gimnazjum w Bytomiu (1933 - 1939), "Kwartalnik Opolski" 1975, z. 2, s. 103 - 108.

19 E. Jonkisz, Sylwetka monograficzna "Młodego Krajoznawcy Śląskiego", w: Tradycje i współczesność..., s. 285 - 290.

20 W. Brodzki, "Promień" jako społeczno-kulturalny obraz środowiska młodzieży gimnazjalnej, w: Wielkopolska szkoła edukacji narodowej. Studia z dziejów gimnazjum męskiego w Ostrowie Wielkopolskim. 1845 - 1970, Wrocław 1970.

21 W. Bujak, Czasopisma szkół zawodowych dla dziewcząt w latach 1918 - 1939, w: Prasa dziecięca..., s. 76 - 95.

22 W. Starzecki, O czasopismach młodzieży seminarialnej, "Pedagogium" 1927, nr 4, s. 59 - 61; J. Rokoszny, O pisemkach szkolnych, "Muzeum" 1928, nr 1, s. 44 - 56; A. Żebrowska, Prasa szkolna, "Gimnazjum" 1933/34, nr 6, s. 221 - 224; nr 7, s. 260 - 265; S. Komar, Szkolne czasopisma młodzieży, "Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego" 1935, s. 217 - 221; J. Izdebska, Czasopisma młodzieży szkolnej na terenie Okręgu Szkolnego Lubelskiego, "Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego" 1935/1936, nr 4 (78), s. 77 - 82; Publications du Bureau International d'Education nr 46: Les periodiques pour la Jeunesse, Genewa 1936; T. Adamczyk, Prasa szkolna, w: Encyklopedia wychowania, pod red. S. Lempickiego, t. 3, z. 7/8, Warszawa 1938, s. 468 - 477; S. Komar, Młodzież w czasopismach szkolnych, "Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego" 1939, nr 2, s. 44 - 49.

- 23 Książka Harcerska 1910 - 1935. Katalog wydawnictw harcerskich, Warszawa 1935.
- 24 Prasa harcerska - zarys historyczny (1911 - 1956), "Leksykon Harcerstwa" pod red. O. Fietkiewicza, z. 21, s. 324 - 329, w: "Harcerstwo" 1979, nr 9.
- 25 W. Błażejowski, Bibliografia harcerska 1911 - 1960, Warszawa 1981 - 1986.
- 26 M. Miszczuk, Spis tytułów prasy harcerskiej 1911 - 1939, Warszawa 1983.
- 27 E. Misilo, [Rec. pracy:] M. Miszczuk: op. cit., "Kwartalnik Historii Prasy Polskiej" 1985, nr 2, s. 89 - 91.
- 28 B. Pietrzyk, W. Wójcik, Prasa harcerska w latach 1918 - 1939. Charakterystyka ogólna, w: Prasa dziecięca..., s. 54 - 75.
- 29 I. Budzińska-Kozłowska, "Czuj-Duch" czasopismo harcerskie 1922 - 1926, 1932 - 1935, Poznań 1980, Komenda Chorągwi Poznańskiej im. Powstańców Wielkopolskich. Sprawozdania Komisji Historycznej, seria I. Monografie, z. 4.
- 30 M. Miszczuk, "Skrzydła" 1930 - 1939, "Harcerstwo" 1980, nr 1, s. 30 - 31; Harcerki o swojej służbie. Problemy pracy starszych dziewcząt na łamach "Skrzydeł" 1930 - 1939. Cz. 1, 2. Wybór tekstów i oprac. M. Miszczuk, Warszawa 1982.
- 31 M. Fuks, "Mały Przegląd" Janusza Korczaka, "Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce" 1978, nr 1, s. 3 - 28.
- 32 A. Wernik, Zadania prasy dziecięcej w ujęciu Janusza Korczaka, Warszawa 1978.
- 33 E. Rostańska, "Mały Przegląd" - pismo dzieci i dla dzieci, "Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1979, nr 5, s. 225 - 227.
- 34 Z. Szelaąg, Czasopisma dla dzieci polskich w ZSRR w latach 1921 - 1938, "Nowa Szkoła" 1973, nr 7/8, s. 91.
- 35 A. Kalinowski, Pionierskie pisma sportowe dla młodzieży, "Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna" 1972, nr 2, s. 10 - 12.
- 36 Z. Machaliński, Czasopiśmiennictwo morskie Drugiej Rzeczypospolitej, Gdańsk 1969, rozdz. 3.

- 37 Z. Szmytrowska-Adamczykowa, Twórczość Marii Dąbrowskiej dla czasopism dziecięcych doby międzywojennej, w: Prace Historycznoliterackie IV. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, Katowice 1976, s. 161 - 188.
- 38 J. Mądry, Refleksje nad kierunkami i stanem badań śląskiej prasy młodzieżowej wraz z kilkoma postulatami badawczymi, w: Tradycje i współczesność..., s. 235 - 246; I. Socha, Stan i potrzeby badań nad prasą dziecięcą i młodzieżową na Śląsku do 1939 roku, w: Studia nad piśmiennictwem śląskim, red. A. Jarosz, Katowice 1988, s. 92 - 114.
- 39 M. Gładysz, Polskie czasopisma dla dzieci i młodzieży na Śląsku, Katowice 1932.
- 40 U. Stosio, Prasa dla dzieci i młodzieży w latach 1918 - 1939 na Śląsku. (Komunikat), w: Prasa dziecięca..., s. 172 - 183.
- 41 Z. Gawryszewska, Z dziejów polskiej prasy młodzieżowej i dziecięcej na Śląsku do 1939 roku, w: Tradycje i współczesność ruchu młodzieżowego. Zeszyt specjalny. Materiały z III ogólnopolskiego prasoznawczego seminarium naukowego - Prasa młodzieżowa Polski Ludowej i innych krajów socjalistycznych, Katowice 1981, s. 25 - 34.
- 42 M. Gieruła, Polska prasa dla młodzieży na Śląsku Cieszyńskim i Zaolziu w latach 1918 - 1939. (Szkic monograficzny), w: Tradycje i współczesność..., 1982, s. 259 - 271.
- 43 J. Mądry, Ilościowy i typologiczny zarys rozwoju śląskiej prasy młodzieżowej i dziecięcej w latach 1921 - 1939, tamże, s. 380 - 393
- 44 J. Chrost, Sylwetka monograficzna "Na tropie", tamże, s. 253 - 258.
- 45 G. Goszcz, "Młodzież Śląska" - sylwetka monograficzna, tamże, s. 272 - 277.
- 46 M. Jachimowski, Dodatki dla dzieci w dziennikach "Polska Zachodnia" i "Polonia" - kształt formalny i główne wątki tematyczne, tamże, s. 278 - 284; Z. Madej, Wątki treściowe w dodatkach młodzieżowych do prasy śląskiej, tamże, s. 291 - 296.
- 47 K. Heska-Kwaśniewicz, O "Małym Polaku w Niemczech", "Studia Śląskie". Seria nowa, t. XXIII, 1973, s. 211 - 235; Taż, "I nie ustaniem w walce..." O "Młodym Polaku w Niemczech", "Zaranie Śląskie" 1973, z. 2, s. 227 - 247; Taż, Prasa

Związku Polaków w Niemczech przeznaczona dla dzieci i młodzieży, "Książnica Śląska" T. 20, 1975 - 1978, Katowice 1980, s. 175 - 203.

48 K. Bobowski, Z dziejów "Młodego Polaka w Niemczech". 1930 - 1939, "Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego" XI, 1972, z. 3, s. 433 - 445.

49 J. Mądry, Refleksje nad kierunkami..., op. cit.

50 M. Pachut, Krakowskie czasopisma dla dzieci i młodzieży w latach 1918 - 1939. (Komunikat), w: Prasa dziecięca..., s. 165 - 171.

51 T. Zienkiewicz, Jan Brzeszczyński i jego "Irzyjacieli Dzieci", "Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1979, nr 4, s. 552 - 557.

52 W. Frąckowiak, Bibliografia prasy polskiej dla dzieci i młodzieży Pomorza Nadwiślańskiego i Kujaw Zachodnich z lat 1920 - 1950, w: Wybrane problemy teorii i historii wychowania, pod red. A. Tchorzewskiego, Bydgoszcz 1985, s. 33.

53 E. Czermazowicz, Stan prac i problemy bibliografii czasopism polskich (1901 - 1955), Warszawa 1978, Prace Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej w Warszawie, nr 23.

54 A. Garlicka, Bibliografia prasy polskiej pod względem terytorialnym, "Studia Źródłoznawcze" T. XVI, 1971, s. 199 - 206; Taż, Stan retrospektywnej bibliografii tytułów czasopism i bibliografii opracowań historyczno-prasowych, "Kwartalnik Historii Prasy Polskiej" XX, 1981, nr 4, s. 70 - 71.

55 W. Frąckowiak, Bibliografia polskiego czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży na Pomorzu pod zaborem pruskim (1865 - 1920), "Rocznik Gdański" R. 36, 1976, s. 189 - 194; Tenże, Bibliografia prasy... .

56 I. Socha, Czasopisma młodzieży w szkolnym procesie komunikacji literackiej i ich rola w edukacji polonistycznej lat 1918 - 1930, Sosnowiec 1982, Biblioteka Główna Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, sygn. 636.

57 Czasopisma szkolne Łodzi międzywojennej. (1918 - 1939). Katalog, oprac. M. Szczuka. Miejska Biblioteka Publiczna im. L. Waryńskiego w Łodzi, Łódź 1982.

58 Z. Felczyński, Pisma młodzieżowe i szkolne w Przemysłu, "Rocznik Przemyski" 1979, t. 21, s. 185 - 199.

59 J. Marciniak, Bibliografia terenowych czasopism związkowych ZPNSP i ZNP (1918 - 1939), "Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1968, nr 3, s. 395 - 408.

60 S. Truchim, Polskie czasopisma pedagogiczne, "Oświata i Wychowanie" 1932, nr 9, s. 766 - 769.

61 I. Szajn, Bibliografia żydowskiej prasy młodzieżowej wydawanej w Polsce w latach 1918 - 1939 w języku polskim, "Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce" 1975, nr 2, s. 103 - 113.

62 S. Dziki, Uwagi historyka i bibliografa o prasie młodzieżowej, w: Tradycje i współczesność..., 1982, s. 329 - 341. Aneks do artykułu stanowi bibliografia badań podjętych w ostatnim piętnastolecu nad polską prasą młodzieżową do roku 1939, licząca 42 pozycje.

63 R. Waksmund, Periodyki dziecięce w systemie prasy. Propozycje metodologiczne do badań nad czytelnictwem dla dzieci i młodzieży, "Litteraria" XIV, Wrocław 1982, s. 149 - 162.

64 R. Waksmund, Periodyki dziecięce w systemie książki. (Studium historycznoporównawcze), "Prace Literackie" XXI, Wrocław 1981, s. 35 - 52.

65 J. Papuzińska, Wychowawcza rola prasy dziecięcej, Warszawa 1972.

66 J. Papuzińska, tamże, s. 54 i n., 230 i n.; Taż, Inicjacje literackie, Warszawa 1981, s. 32 i n., 152 i n.; I. Socha, Czasopisma..., rozdział: Czasopisma uczniowskie w szkolnej komunikacji literackiej

67 J. Papuzińska, Inicjacje..., s. 131 i n.